

„A-L APUCA PE DUMNEZEU DE (UN) PICIOR”*

EUGENIU COȘERIU

1.1. În articolul său *Il cuide Dieu tenir par les piez* (*Mélanges de philologie romane offerts à M. Karl Michaëlsson*, Göteborg, 1952, p. 351–355), A. Långfors a atras atenția asupra acestei expresii utilizate în franceza veche și medie pentru a exprima în mod plastic o „bucurie exuberantă” (sau o „fericire perfectă”), semnalând totodată faptul că locuțiunea – deși în forme parțial diferite – apare în textele literare între secolele al XII-lea – al XV-lea. El găsește într-adevăr la Tobler–Lommatzsch cinci exemple, la care va adăuga un al șaselea, mult mai tardiv, și le clasifică în felul următor:

a) formulă „completă”: *Par les piés cuide Dieu tenir* (Gautier de Coinci, *Miracle d’un chevalier qui aimoit une dame*) și: „[la vieille] de joye emprise, cuidant Dieu tenir par les piez, lève de haulte heure...” (*Cent nouvelles nouvelles*);

b) formulă fără verbul *cuidier*: „si fud plus liez/ Que s’il tenist Dieu par les piez” (Ambroise, *Estoire de la Guerre Sainte*, tradusă de Gaston Paris prin „Il fut plus content que s’il avoit tenu Dieu par les pieds” // „fu mai bucuros decât dacă l-ar fi ținut pe Dumnezeu de picioare” //); *Com s’il tenist Dieu par les piés* (Robert le Diable); „fu si liez qu’il ne vousist mie Dieu tenir par les piez” (*Récits d’un ménestrel de Reims*);

c) formulă fără *cuidier* și fără *piez*: „Et ne samblast que Dieu tenist” (*Escanor*).

În ceea ce privește sensul acestei expresii, Långfors este de părere că ideea fundamentală și specifică redată este cea de decepție, aspect ce ar fi, de asemenea,

* Articolul, cu titlul „*Tenir Dieu par les pieds*”, a apărut în *Mélanges d’études romanes offerts à Leiv Flydal*, „Études Romanes de l’Université de Copenhague”, *Revue Romane*, numéro spécial 18, 1979, Akademisk Forlag. Traducerea, din limba franceză, îi aparține doamnei prof. Anca Gâță, de la Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați. În text, între bare oblice duble //...//, a fost plasată transpunerea, adeseori voit literală, a enunțurilor pentru care s-a apreciat că este necesară și reproducerea variantei în limba franceză. Forma finală a textului de față reprezintă rezultatul reviziei redacționale (n.red.).

implicat de verbul *cuidier*¹. Doar variantele fără *cuidier* ar părea că nu exprimă decât o „bucurie exuberantă” și că nu conțin nici o „idee de nerealizare” (*op.cit.*, p. 355). Dar acest lucru este puțin probabil, deoarece verbul *cuidier* nu se referă, în mod evident, decât la imposibilitatea justificării metaforice a bucuriei (faptul de a fi apucat picioarele lui Dumnezeu), explicație care, bineînțeles, nu poate fi decât imaginară, așa cum remarcă de altfel însuși Långfors, în același context: „Imposibilitatea gestului enunțat [...] este subliniată de prezența [...] verbului *cuidier* «a crede, a-și imagina»” (*ibidem*, p. 352). Pe de altă parte, formulele „redușe” nu sunt de fapt decât înlocuiri ocazionale ale formulelor „complete”, astfel încât ele nu pot avea un alt sens decât acestea din urmă². Dimpotrivă, este

¹ „Ideea esențială este decepția, nerealizarea speranței nutrite” (*op.cit.*, p. 352); „cred că, în expresia pe care o studiem, sensul de nerealizare este primar: ea enunță o bucurie care se dovedește prematură, himerică, ideea decepției fiind imediat sugerată de prezența verbului *cuidier*” (*op. cit.*, p. 355).

² Dat fiind că găsește deja formula „redușă” („slăbită”) în texte vechi, iar formula „completă” atât într-un text vechi (la Gautier de Coinci), cât și într-unul destul de recent (*Cent nouvelles nouvelles*), Långfors crede că a avut loc de timpuriu o veritabilă reducere a expresiei și că cele două variante au conviețuit apoi una alături de cealaltă „timp de trei secole și mai bine” (*ibidem*). Însă aceasta este o interpretare care nu poate fi acceptată. În cazul acestor locuțiuni este vorba despre fenomenul de «discurs repetat» (cf., cu privire la această noțiune, articolul nostru *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire. Actes du Premier Congrès international de linguistique appliquée*, Nancy, 1966, p. 194–198), iar una dintre proprietățile unităților de «discurs repetat» este că ele pot fi totdeauna reprezentate prin unele din părțile lor. Dacă astăzi cineva nu spune decât *Tant va la cruche à l'eau* sau *Il s'en moque comme du quart*, aceasta nu înseamnă că aceste formule „redușe” există ca veritabile „variante” alături de „formulele complexe” care le corespund, căci, în realitate, la acestea din urmă se face aluzie, ele nefiind spuse decât pe jumătate. De altfel, *com si*, în exemplul extras din *Robert le Diable*, are aceeași funcție textuală ca și *cuidier* în formula completă. Este același caz, sau este aproape aceeași situație, și în ceea ce privește *samblast* în exemplul din *Escanor*. Și chiar în cazul exemplului din Ambroise nu este mai puțin evident că ar fi vorba doar de ceva presupus.

** Informația cu privire la tratarea expresiei în *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA, t. I/I, literele A-B, București, 1913, s.v. *apuca*) trebuie completată semnalând reluarea discuției în *seria nouă* din DLR, t. VIII, partea a 2-a, Litera P (*pe-pînar*), București, Editura Academiei, 1974, s.v. *picior*, după cum urmează: „*parcă (l-)a prins (sau apucat) pe Dumnezeu de (un) picior*, se spune despre cineva care are o bucurie (foarte) mare și neașteptată”. În legătură cu varianta expresiei cuprinzând verbul (a) *apuca* (pentru care E. Coșeriu citează mai multe dicționare), în DLR, pe lângă citatul din Ispirescu, se mai fac trimiteri la Zanne, *Proverbele românilor*, și la Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Pe de altă parte, varianta cu verbul (a) *prinde* este înregistrată după Ion Pop-Reteganul și după S.Fl. Marian, la ultimul „cu schimbarea construcției” („Să fi prins pe Dumnezeu de-un picior și nu i-ar fi părut așa de bine”). Menționăm, în plus, faptul că, pe lângă atestarea unor variante din textul publicistic actual, prezentarea, într-un cadru mai larg, a argumentării lui Eugeniu Coșeriu privind moștenirea din latină a expresiei discutate, în diferite limbi romanice, cu referire la studiul tradus acum, se găsește la Stelian Dumistrăcel, în articolul „*A prinde (a apuca) pe Dumnezeu de un picior* = a avea o surpriză plăcută, a ieși cu bine dintr-o încurcătură”, din dicționarul intitulat *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Institutul European, 2001, p. 130. Printre altele, este semnalată soluția de compromis la care recurge

foarte adevărat că expresia noastră, așa cum vom constata noi înșine mai jos, poate fi „ironică” (*ibidem*, p. 352) – este ironică, într-adevăr, atunci când este aplicată nu celui care vorbește (ceea ce se întâmplă arareori), ci altor persoane (ceea ce constituie cazul cel mai frecvent).

1.2. Aceeași locuțiune – *crede* (sau *i se pare*) *că a apucat* (sau *a prins*) *pe Dumnezeu de (un) picior*, *parcă ar fi apucat (prins) pe Dumnezeu de (un) picior* – și exact cu același sens (adică referitor la o bucurie excesivă și orgolioasă) există și în română, unde este chiar folosită în mod curent. În *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA), găsim: „*A apuca pe Dumnezeu de (un) picior* se zice despre cel ce nu mai poate de bucurie sau de îngâmfare (crezând că cine știe ce lucru mare a săvârșit)”, cu un exemplu care începe cu verbul *a socoti* „a crede, a presupune”, din Ispirescu; la Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 1903–1924): „*Crede că a apucat pe Dumnezeu de picior*, er glaubt, Wunder was erreicht zu haben”; la Candrea (în Candrea–Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”* [1926–1931]): „*parcă a apucat pe Dumnezeu de un picior*, se zice despre cineva care are o bucurie neașteptată”; la A. Scriban (*Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939): „*Apuc pe Dumnezeu de picior*, dau de o mare fericire”; și în *Dicționarul limbii române moderne* (București, 1958): „*A apuca pe Dumnezeu de picior*, a simți o mare bucurie”^{**}.

1.3. Pornind de la articolul lui Långfors, D. Găzdaru („*Tomar el cielo con las manos*” en las lenguas románicas, în *Societas Academica Dacoromana*, „*Acta Philologica*”, II, Roma, 1959, p. 225–231) a menționat această expresie românească, aproape identică cu cea din franceza veche, și citează un exemplu din Creangă („Lui Ițic i s-a părea c-a prins pe Dumnezeu de un picior, când te-a vedea acasă”, *Moș Nichifor Coțcariul*), comparând-o cu sp. *tocar el cielo con la(s) mano(s)*, cu it. *toccare el cielo con un dito*, dar și cu sp. *tomar (asir, coger) el cielo con las manos*. Pentru expresia italiană, Găzdaru reproduce explicația lui Rigutini–Fanfani (*Vocabolario italiano della lingua parlata*): „dicesi proverbialmente di chi, per avere ottenuto alcuna cosa fuori della propria aspettazione, prova grandissimo contento, più spesso mescolato di un po’ d’orgoglio [NB]”, iar cu privire la cea de a doua expresie spaniolă notează că, dacă este adevărat că în Spania ea este interpretată ca fiind corespunzătoare cu „recibir gran enfado o enojo por alguna cosa, manifestán dolo con demonstraciones ruidosas”, totuși, în Argentina, ea „înseamnă” practic același lucru ca și expresia italiană *toccare il cielo con un dito*.

Însă, spre deosebire de Långfors, Găzdaru pune, de asemenea – și chiar pe primul plan –, problema etimologiei acestor locuțiuni. El se întreabă mai ales cum s-ar putea explica paralelismul izbitor între română și franceză și este mai întâi

I.M. Marinescu în traducerea textului din Petronius (comentat de Coșeriu): pentru „*Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere*”, găsim „crezu că l-a apucat pe Jupiter de picior” (Petronius, *Satyricon*, „Cultura Națională”, București, 1923, p. 45) (n.red.).

tentat să admită o influență a francezei vechi asupra românei (influență exercitată prin intermediul literaturii), aceasta părăndu-i soluția cea mai verosimilă. Cercetătorul admite totuși și posibilitatea unui împrumut în ambele limbi, care ar putea proveni dintr-o a treia limbă neidentificată. Însă, dat fiind faptul că găsește locuțiuni analoge în poloneză și în croată (*szczęśliwy jakby Pana Bga za nogę złapał* „fericit de parcă l-ar fi apucat pe Domnul Dumnezeu nostru de picior” și *zar misliš da si dragoga Boga za bradu uhvatio?* „crezi poate că l-ai apucat pe bunul Dumnezeu de barbă?”), concluzionează printr-o presupunere pe care o consideră în cele din urmă ca „tal vez más cercana a la realidad”: aceste locuțiuni ar fi putut apărea în mod independent în cele două limbi, în virtutea unei „capacidad imaginativa común del espíritu francés y rumano”. El elimină în mod hotărât doar ipoteza unei origini comune reprezentată de latină, în baza faptului că în latină nu găsește expresii analoge.

2.1. De altfel, locuțiunea noastră există și în franceza modernă. Ea este înregistrată ca „populară” s.v. *pied* la Littré („*il croit tenir Dieu par les pieds* se dit d'un homme très joyeux de quelque affaire” // „*crede că îl ține pe Dumnezeu de picioare* se spune despre cineva foarte bucuros de ceva”//) și ca „figurată și populară” în *Dictionnaire de l'Académie* („*Croire tenir Dieu par les pieds*, éprouver une vive satisfaction dont on exagère le sujet” // „*a crede că îl ține pe Dumnezeu de picioare*, a simți o mare satisfacție al cărei motiv este exagerat”//); și am văzut că Gaston Paris o utiliza traducând din franceza veche. Este adevărat că, în cazul dicționarilor, ar putea fi vorba despre o locuțiune învechită, preluată în mod mecanic din alte dicționare mai vechi³, iar la Gaston Paris ar putea fi o traducere în mod deliberat literală. Însă aceeași locuțiune (*i tié l'bon Dié pa les piés*, *i pinse qu'i tié l'bon Dié pa les piés* etc.) a fost semnalată de P. Ruelle ca funcțională în franceza din Belgia, mai ales în graiurile wallone (într-o recenzie a articolului lui Långfors, „*Neuphilologische Mitteilungen*”, 54, 1953, p. 85–87). Ruelle explică expresia belgiană prin „crede că a atins fericirea deplină, că are un noroc nemaipomenit” și – lucru și mai important – dă și varianta *téni'l bon Dieu pa'l barbe*.

2.2. Mai mult, documentarea cu privire la acest tip de locuțiuni poate fi extinsă și la alte limbi. În albaneză găsim, într-adevăr, *ka zënë Perëndinë me dorë* „l-a apucat pe Dumnezeu cu mâna”, explicat la A. Leotti (*Dizionario albanese-*

³ Într-adevăr, locuțiunea figurează, de exemplu, la Furetière și în *Dictionarul* lui Trévoux. Însă W. Gottschalk (*Die sprichwörtlichen Redensarten des französischen Sprache*, I, Heidelberg, 1930, p. 357) o semnalează ca „învechită”: „*croire tenir Dieu par les pieds* (über den Erfolg einer Sache glücklich sein: 1750, 1787, veraltet)”. Data 1750, menționată de Gottschalk, face referire la *Dictionnaire des proverbes français* (Frankfurt și Mainz, 1750), iar 1787 se referă la Leroux, *Dictionnaire comique, satirique, critique...* (ediție nouă, Pamplona și Amsterdam, 2 vol., 1786–1787).

italiano, Roma 1937, s.v. *perëndi*), prin „si è insuperbito straordinariamente”. Iar Á. Rosenblat menționează, pentru spaniola din Venezuela, *agarrar a Dios* (sau *a Papa Dios*) *por la chiva* „a-l apuca pe Dumnezeu de barbă”, expresie pe care o explică astfel: „es alcanzar algo extraordinario: «Ése como que agarró a Papa Dios por la chiva». Y por esso se dice del que se ufana por algo: «Se cree que agarró a Papa Dios por la chiva»” (*Buenas y malas palabras en el castellano de Venezuela*, Caracas–Madrid, 1956, p. 140). Cf. și expresiile îndeaproape înrudite cu tipul *toccare il cielo con un dito*: it. *Nessuno può toccare il cielo col dito*, sp. *Nadie puede coger* (sau *tomar*) *el cielo con las manos*, care figurează la W. Gottschalk, *Die bildhaften Sprichwörter der Romanen* (I, Heidelberg, 1935, p. 2) și cărora li se poate adăuga și locuțiunea paralelă din catalană *voler tocar el cel amb la mà* „a vrea să atingă cerul cu mâna”, adică „pretendre coses impossibles” (Fabra, *Diccionari general*, s.v. *cel*).

3.1. Cu privire la toate aceste locuțiuni – cu excepția celor din urmă, care au un sens diferit – trebuie subliniate două aspecte. Pe de o parte, este vorba de o bucurie exuberantă și orgolioasă, ca și când cineva ar fi obținut ceva absolut ieșit din comun, și motivul acestei bucurii este prezentat prin intermediul expresiei în cauză ca ceva presupus, crezut sau gândit de către cel la care se referă locuțiunea (cf. sensul identic din acest punct de vedere al fr. *cuidier*, *com si*, *penser*, rom. *a crede*, *a i se părea*, *a socoti*, *parcă*, polon. *jakby*, croat. *misliti*, sp. din Venezuela *como que*, *se cree que*). Pe de altă parte, de fapt, este vorba despre expresii diferite. Într-adevăr, ele constituie în primul rând două grupuri absolut distincte: în primul grup (A), se crede că a fost atins cerul (cu un deget, cu mâna, cu mâinile): tip it. *toccare il cielo con un dito*. În al doilea grup (B), se crede că a fost apucat Dumnezeu de o parte a corpului: tip fr. *cuidier Dieu tenir par les piez*. În acest al doilea grup, „Dieu” // „Dumnezeu” // și „attraper” // „a apuca” // (sau „saisir” // „a apuca, a prinde; a ține” //) reprezintă, la rândul lor, aspectele comune ale locuțiunilor luate în discuție, în timp ce partea corpului de care este apucat Dumnezeu apare adesea ca fiind diferită: picioarele (franceză), un picior (sau laba piciorului) (română, poloneză), barba (croată, wallonă, spaniola din Venezuela), sau chiar nu este deloc numită (cum este cazul expresiei albaneze). Aceste fapte implică următoarele: dacă locuțiunile din cel de-al doilea grup au aceeași origine, ar fi trebuit să existe în expresia care a constituit punctul de plecare ceva care, pentru un motiv oarecare, trebuia înlocuit și care a fost înlocuit în diverse moduri (sau chiar, uneori, suprimat).

3.2. Mai mult, dacă cele două grupuri sunt separate, concordanțele care există în interiorul fiecărui grup sunt de așa natură încât nu ar putea fi explicate printr-o poligeneză. Unitatea de gândire umană este în general suficientă, fără îndoială, ca justificare generică a unor expresii ca cele aparținând grupurilor A și B (cât și a altor expresii asemănătoare, ca fr. *voir les cieux ouverts*, *se sentir au septième ciel*,

être aux anges // a vedea deschizându-se porțile raiului, a se simți în al șaptelea cer//, it. *essere al settimo cielo*) – adică pentru a explica faptul că expresii asemănătoare pot apărea în orice limbă –, însă această justificare nu este suficientă pentru a explica faptul că, în două limbi îndeaproape înrudite, cerul este cel atins (și anume cu mâna sau cu un deget). Și nu este suficientă nici pentru a explica faptul că, în alte trei limbi atât de îndeaproape înrudite, Dumnezeu este prins de o parte a corpului. Aceste locuțiuni trebuie deci să aibă, în fiecare dintre cele două grupuri, o origine comună⁴.

3.3. În plus, expresiile discutate, în măsura în care sunt utilizate în zilele noastre, sunt peste tot expresii evident populare (și Găzdaru observă că locuțiunile românești sunt „familiare”), astfel încât este dificil să admitem că s-au răspândit datorită literaturii. Pentru italiană și spaniolă, pe de o parte, pentru franceză și română, pe de altă parte (și, în acest caz, și pentru spaniolă, dacă locuțiunea care, până în prezent, nu a fost semnalată decât în Venezuela, este totuși, așa cum ne este permis să credem, destul de veche), trebuie, deci, mai înainte de orice să presupunem baze latine.

4.1. Or, cele două turnuri existau în latină, și anume chiar cu același sens și aceleași trăsături caracteristice.

4.2. Prima se găsește, de exemplu, la Cicero (*Ad Atticum*, II, 1, 7): *nostri principes digito se caelum putant attingere* și, într-o formă ușor diferită însă de această dată, cu simptomaticele „ut aiunt”, care introduce dictoane, la Symmachus (*Epistolae Familiares*, 1, 52/46): *ne ego digito, ut aiunt, supera connexa tetigissem* (cf. A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarter der Römer*, Leipzig, 1890, p. 63). În dicționarul Lewis-Short, *digito caelum attingere* este tradus, s.v. *caelum*, prin „to be extremely fortunate”; iar F. Calonghi, în a doua parte a lucrării sale *Dizionario della lingua latina* (ed. a 3-a, Torino, 1957), explică it. *toccare il cielo col dito* prin „essere felice” și îl „traduce” în latină doar prin *digito caelum attingere*. La rândul său, această expresie latinească era evident preluată din greacă, în care *τη κεφαλή του ουρανου ψαυειν*, literalmente „a atinge cerul cu capul”, era o locuțiune absolut curentă și se utiliza exact în același sens (cf. A. Otto, *op.cit.*, loc.cit.). Este vorba, de altfel, de o expresie bine-cunoscută și nu ne vom ocupa de ea aici.

4.3.1. Cea de a doua locuțiune apare, după părerea noastră, la Petronius (51, 5), în celebra istorisire despre împărat (Tiberius) și sticlărul care a inventat un sortiment de sticlă incasabilă și flexibilă (istorisire reluată între alții și de Isidor din

⁴ Cu privire la sensul istoric al soluțiilor „poligenetice” (care în realitate nu sunt soluții, ci constituie doar un mod de a pune problemele respective), cf. E. Coseriu, *¿Arabismos o romanismos?* („Nueva revista de filología hispánica”, 15, 1961, 1–2, *Homenaje a Alfonso Reyes*, I, p. 17–18) și „Tomo y me voy”. *Ein Problem vergleichender europäischer Syntax* („Vox Romanica”, 25, 1966, p. 44).

Sevilla, *Etymologiae*, XVI, 16, 6). Iată această istorioară, cu fragmentul care ne interesează:

Fuit tamen faber qui fecit phialam uitream, quae non frangebatur. Admissus ergo Caesarem est cum suo munere, deinde fecit reporrigere Caesari et illam in pavementum proiecit. Caesar non pote ualdius quam expauit. At ille sustulit phialam de terra; colissa erat tamquam uasum aeneum. Deinde martiolum de sino protulit et phialam otio belle correxit. *Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere*, utique postquam [Caesar] illi dixit: „Numquid alius scit hanc condituram uitreorum?”...

Fără îndoială, fragmentul subliniat înseamnă, în traducere literală, „Acestea duse la bun sfârșit, el credea că îl ține (sau: l-a apucat) pe Jupiter de c...”, sp. „Hecho esto, creía haber asido a Júpiter por un c...”, însă sensul pe care îl putem deduce cu ușurință din context este evident: că „sticlarul era cuprins de bucurie și foarte mândru, adică credea că-l ține pe Dumnezeu de un picior”, dat fiind mai ales faptul că fusese întrebat dacă și altcineva mai cunoștea secretul minunatei sticle (căci, firește, nu putea bănuși că, de îndată după aceea, împăratul avea să-l decapiteze).

4.3.2. Cât despre lecțiunea *coleum*, aceasta poate fi considerată ca fiind pe deplin garantată. Este lecțiunea din *Codex Traguriensis* și în prezent ea este acceptată, practic, de toți filologii, îndeosebi, de A. Ernout (în ediția sa *Pétrone. Le Satiricon*, ed. a 3-a, Paris, 1950, p. 48), de A. Maiuri (*La Cena di Trimalchione di Petronio Arbitro*, Napoli, 1945, p. 117), de E.V. Marmorale (*Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*, ed. a 2-a, Florența, 1961, p. 84), de P. Perrochat (*Le Festin de Trimalcion. Commentaire exégétique et critique*, ed. a 2-a, Paris, 1952, p. 82) etc. În trecut, editorii (și comentatorii) „corectau” în general *coleum*, pe care îl preschimbau în *solium*, sprijinindu-se pe pasajul din Horațiu, *Epistole*, I, 17, 34⁵, *attingit solium Iouis*, căruia Maiuri (*op. cit.*, loc.cit.) îi aduce obiecții foarte îndreptățite: „Gli editori che correggono in *solium Iouis* si richiamano all’oraziano *attingit solium Iouis* [...], ma ciò non autorizza a distaccarsi dalla lezione del codice e a rinunciare alla plebea ma più efficace espressione di Trimalchione”⁶.

⁵ Este ceea ce face deja N. Heinsius (în ediția lui P. Burmann, Utrecht, 1709; a 2-a ed., Amsterdam, 1743), urmat de Buechler, Friedländer etc.

⁶ John of Salisbury (Johannes Saresberiensis, cca 1120–1180), care introduce în al său *Policraticus* o parafrază a textului lui Petronius, dă în acest loc *coelum* (cf. *Policraticus*, ediția Giles, Oxford, 1847–1848, IV, 5, p. 232), ceea ce, după Marmorale (*op.cit.*, loc.cit.), „fa supporre o che gli abbia letto male *coleum* o che abbia voluto ripulire il testo”. Adică John of Salisbury, care, bineînțeles, urma un manuscris cu mult mai vechi (dispărut apoi) al *Satiricon*-ului (*Codex Traguriensis* datează, se știe, de-abia din secolul al XV-lea), avea tocmai *coleum* în exemplarul pe care îl utiliza. Isidor din Sevilla, care, de altfel, reproduce cuvânt cu cuvânt istorioara lui Petronius,

4.3.3. Marmorale, care în această privință este de aceeași părere, adaugă totuși: „L'espressione è grossolana, ma piena di forza, come avviene sempre quando il popolo modifica frasi viete e consunte” (*op.cit.*, loc.cit.). Adică, pare să creadă că enunțul *coleum Iouis tenere* constituie o imitație și deformare voluntară a expresiei *solium Iouis attingere*, expresie pe care o consideră evident o locuțiune tradițională („frase vieta e consunta”). Este și opinia multor altor autori, de exemplu Otto și Perrochat. Însă e oare într-adevăr vorba, în cazul acestei expresii, despre o imitație a expresiei *solium Iouis attingere*? Iar această ultimă expresie (care, de altfel, nu este semnalată în această formă decât la Horațiu) era într-adevăr o locuțiune? Ne permitem să ne îndoim. În chiar textul lui Horațiu, invocat în această discuție, expresia pare a fi mai curând utilizată în sensul său propriu, dat fiind că învingătorii urcau într-adevăr în templul lui Jupiter Capitolinus. Și la fel se întâmplă și cu celelalte două ocurențe ale sintagmei *solium Iouis* citate de Marmorale: *Sine tui solium Iouis, et virtute parata/ Astra tenes* (Statius, *Silvae*, III, 1, 25–26) și *cum deinde tremendi ad solium uenere Iouis* (Valerius Flaccus, 3, 384–385)⁷. Acestea nu sunt locuțiuni, ci construcții libere care, în afara faptului că în cadrul lor este menționat Jupiter, nu au nicio asemănare anume cu expresia lui Petronius. Mai curând, *putabat se coleum Iouis tenere* prezintă toate aparențele unei locuțiuni cu caracter fix și proverbial.

5.1. În orice caz, nu există nici un motiv pentru a crede că această expresie ar fi fost creată de Petronius, nici că el ar fi fost primul care ar fi utilizat-o în această formă. Chiar dimpotrivă: nu este lipsit de sens să presupunem că, și în acest caz, este vorba despre o expresie care exista deja înaintea lui Petronius în limbajul popular și pe care Petronius a adoptat-o. Se știe că multe locuțiuni latine populare atestate pentru prima dată (sau chiar exclusiv) în *Satiricon* supraviețuiesc în limbile romanice (și, bineînțeles, nu datorită acestui text, ci transmițându-se în mod direct). Această presupunere ar fi confirmată dacă s-ar adeveri că expresiile romanice luate în discuție mai sus continuă locuțiunea folosită de Petronius.

5.2. Or, acest lucru este măcar foarte probabil și avem o serie de bune motive pentru a admite aceasta. Argumentul cel mai puternic în această privință este chiar sensul expresiei cu pricina, care este identic cu cel al expresiilor romanice⁸. Un al

continuă după *phialam correxit* în modul următor: *Hoc facto Caesar dixit artificii* [...]. Aceasta înseamnă că pur și simplu el omite pasajul *putabat* [...] *tenere*, ceea ce ne arată că și el citea *coleum* în textul de care dispunea și că a suprimat toată fraza pentru a evita reproducerea acestui cuvânt.

⁷ Cu privire la Statius, E. Otto remarcă în mod explicit (*op.cit.*, loc.cit., notă) că la acesta este vorba chiar de primirea între zei.

⁸ A. Ernout, care, pe bună dreptate, nu raportează *coleum* la *solium*, presupune că locuțiunea *coleus Iouis* desemna „fără îndoială un fel de talisman” (*op.cit.*, loc.cit.); la fel, Perrochat, *op. cit.*, loc.cit. Această presupunere este totuși lipsită de fundament; mai mult, o asemenea desemnare nu ar conveni contextului. Însă chiar dacă expresia *coleus Iouis* ar fi trebuit să desemneze o amuleta, tot ar însemna și „coleus Iouis”, iar sensul fragmentului ar fi, în orice caz, că sticlarul era cuprins de bucurie

doilea argument este furnizat de analogia perfectă între structura expresiei latinești și cea a locuțiunilor romanice: în expresia latinească găsim și „a-l fi apucat” sau „prins” (*tenere*), și un zeu (Jupiter), și o parte a corpului de care zeul este apucat; mai mult, există în expresie chiar acel „credea” (*putabat*) care introduce atât de des expresiile romanice. Însă, un argument suplimentar și la fel de convingător este furnizat chiar de faptul că expresiile romanice și, respectiv, cele neromanice nu sunt în întregime identice, adică de faptul că în aceste expresii referirea se face adesea la părți ale corpului diferite. Într-adevăr, această diversitate poate fi justificată ca o consecință a unei înlocuiri eufemistice: în momentul în care Jupiter a fost înlocuit în locuțiune de Dumnezeu creștinilor, trebuia totodată neapărat înlocuit și *coleum*, și anume prin termeni mai decenti, corespunzători imaginii creștine a lui Dumnezeu.

6. Problema etimologică a expresiilor din franceza veche și din română poate fi deci considerată ca și rezolvată: este vorba, foarte probabil, de locuțiuni moștenite din latină, anume de modificarea prin eufemisme a lat. *putabat se coleum Iouis tenere*. Și acest lucru este valabil și pentru expresia din albaneză. Dimpotrivă, rămâne de stabilit în ce mod și pe ce cale locuțiunea a fost introdusă și în croată și poloneză.

Universitatea din Tübingen

*

Eseul nostru, a cărui idee centrală (referitoare la etimologia expresiei examinate) își are originea într-un seminar despre latina vulgară ținut în 1956, fusese deja expedit redacției acestor *Mélanges* [vezi p. 9, n.red.] când M.K. Baldinger ne-a semnalat articolul lui J. Thomas, *De Pétrone aux Patois Modernes: „Croire tenir Dieu par les pieds”* („Zeitschrift für romanische Philologie, 74, 1958, p. 413–423), care scăpase atenției noastre. Thomas, bazându-se numai pe faptele franceze (la care adaugă însă o întreagă serie de noi exemple belgiene exemplelor deja oferite de P. Ruelle), ajunge la aceeași concluzie cu privire la etimologia expresiei noastre, soluție pe care o prezintă „cu titlu de ipoteză” (p. 420). Estimăm că și această coincidență fortuită, precum și rezultatele la care am ajuns și faptele pe care le-am semnalat (mai ales existența acestui tip de expresii în mai multe limbi romanice și neromanice, dar și diversitatea lor în ceea ce privește partea corpului pe care o numesc) confirmă pe deplin ipoteza lui Thomas. Dimpotrivă, nu se poate ține cont de ipoteza emisă, nu fără ezitări, de către P. Ruelle (*art.cit.*, p. 87), conform căreia expresiile în discuție ar putea proveni din expresia folosită în Evanghelie (Matei, 28,8,9) *tenuerunt pedes eius* [ale lui Christos]. De fapt, această ipoteză ar putea fi luată în considerație, la urma

și de mândrie după „performanța” sa aparte. Otto (care adoptă totuși lecțiunea *solium*) interpretează foarte bine sensul expresiei în cauză: „er hielt sich für einen Gott” (*op.cit.*, loc.cit.). Cu privire la distincția între desemnare, semnificat și sens, cf. lucrarea noastră *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck, 1973, p. 9.

urmei, doar pentru franceză și pentru locuțiunea *tenir Dieu par les pieds*, dar nu și pentru celelalte limbi romanice, respectiv neromanice care cunosc acest tip de locuțiuni, nici pentru diferitele variante în care acestea apar în limbile respective. Și chiar în expresiile din franceza veche, *tenir* nu este folosit cu sensul „soutenir” // „a susține, a sprijini” //, germ. „halten”, ci mai curând cu sensul „avoir attrapé” // „a(-l) fi apucat” // (sau „saisi” // „prins” //), care este și cel al lat. *tenere* în textul lui Petronius [E.C.].